

УДК 780.8 780.61(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-33>**Наталія ТУРКО,***orcid.org/0000-0002-4357-2370*

доцент кафедри гри на музичних інструментах

Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *natalianatalia19611@gmail.com***Вікторія БУЦЯК,***orcid.org/0000-0002-9522-6576*

кандидат педагогічних наук, доцент

Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *bytsak@gmail.com***Валентина ПИЛИПЧУК,***orcid.org/0000-0001-7022-6003*

викладач методист

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

(Луцьк, Україна) *vpylypchuk@ipc.ukr.education*

КОБЗАРСТВО ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Пріоритетним напрямком реалізації Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті є перехід до її нової гуманістично-інноваційної філософії, яка має забезпечити зростання інтелектуального, культурного, духовного потенціалу суспільства та особистості, нації і народу. Система освіти має забезпечувати збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури. В основі реалізації цього завдання лежить пізнання й переосмислення цінностей і традицій, які забезпечують відтворення культурного досвіду минулого та формують духовний світ людини майбутнього. У цьому контексті кобзарство є невід'ємною складовою духовного життя нації та засобом збереження культурної спадщини минулого.

Стаття присвячена основним аспектам розвитку кобзарства в Україні, зокрема зосереджено увагу на історичних, соціальних та культурних контекстах, у яких це мистецтво розвивалося. У статті висвітлено постаті кобзарів, які зробили значний внесок у розвиток української культури та стали символом національного духу, досліджується вплив кобзарства на формування менталітету українського народу та на його ідентичність.

Проаналізовано кобзарство, як одне з найбільш визначних культурних явищ, що займає важливу роль у формуванні духовної спадщини нації. Особливу увагу приділено одному з найвизначніших духовних надбань українського народу – думам, які мали чималий вплив на розвиток багатьох жанрів народного та професійного мистецтва. Саме кобзарі змогли акумулювати в слові, музиці і співі – особисте і загальнонародне, моральне і соціальне. Кобзарство є прикладом того духовного феномену, який є національно-культурним відродженням українського народу.

Ключові слова: культура, цінності, ідентичність, кобзарство, дума.

Nataliya TURKO,

orcid.org/0000-0002-4357-2370

*Associate Professor at the Department of Playing Musical Instruments
Institute of Arts of Rivne State University of the Humanities
(Rivne, Ukraine) natalianatalia19611@gmail.com*

Victoria BYTSYAK,

orcid.org/0000-0001-7022-6003

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Playing Musical Instruments
Institute of Arts of Rivne State University of the Humanities
(Rivne, Ukraine) bytsak@gmail.com*

Valentyna PYLYPCHUK,

orcid.org/0000-0001-7022-6003

Methodist Lecturer

*Public Institution of Lutsk Pedagogical Higher Education Campus of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) vpylypchuk@lpc.ukr.education*

KOBZARTVO AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE IDENTITY SAVING OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S SPIRITUAL CULTURE

The priority approach of the implementation of Ukraine's National Educational Development Doctrine in the 21st century is the transition to its new humanistic and innovative philosophy, which should ensure the growth of the intellectual, cultural and spiritual potential of society, the individual, the nation and the people. The education system should ensure the saving and continuation of the Ukrainian cultural and historical traditions, upbringing of a respectful attitude towards Ukrainian national heritages, the Ukrainian language, history and culture. The realization of this task is based on the cognition and rethinking of values and traditions, which ensure the reproduction of the cultural experience of the past and shape the spiritual world of a person of the future. In this context, kobzarstvo is an integral part of the nation's spiritual life and a means of preserving the cultural heritage of the past.

The article is devoted to the main aspects of kobzarstvo development in Ukraine. Considerable attention is focused on the historical, social and cultural contexts. The article defines the figures of kobzars, who made a significant contribution to the development of Ukrainian culture and became a symbol of the national spirit, their influence on the formation of the Ukrainian people's mentality and their identity.

Kobzarstvo is analyzed as one of the most significant cultural phenomena, which plays an important role in the formation of the nation's spiritual heritage. Special attention is paid to one of the most significant spiritual assets of the Ukrainian people – dumas that had a significant impact on the development of many genres of folk and professional art.

Special attention is paid to one of the most significant spiritual assets of the Ukrainian people – dumas, that had a significant impact on the development of many genres of folk and professional art. The impact of kobzarstvo on the formation of the mentality of the Ukrainian people and on their identity is also investigated.

The article reveals the importance of learning and research of the traditions and values of the past for the formation of the spiritual world of the personality in the future. Kobzars were able to accumulate personal and national, moral and social in words, music and singing. Kobzarstvo is an example of that spiritual phenomenon, which is the national and cultural revival of the Ukrainian people.

Key words: *culture, values, identity, kobzarstvo, duma.*

Постановка проблеми. Синтезуючим ядром культури України є творчість кобзарів та їх мистецтво виконання епічних творів, яке увібрало в себе духовну суть українського народу, ознаки національного характеру. Покликані формувати високі національні ідеали, передаючи з покоління в покоління народні думи та пісні, музично-поетичні розповіді, кобзарі самі, у повсякденному житті, були втіленням найвищих людських чеснот, не зраджували своїх принципів навіть за найскладніших обставин та найсуворіших випробувань.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Феномен кобзарства, як унікального явища вітчизняної культури є предметом особливої уваги вітчизняних науковців. Так, П. Конопленко-Запорожець, З. Штокалко, Л. Черкаський, М. Хай розглядають кобзарство як самостійне культурне явище, що відображає специфіку окремих історичних етапів становлення та розвитку українського народу. Особливостям формування шкіл бандурного мистецтва та творчості видатних кобзарів, бандуристів присвячений доробок О. Ваврик, В. Дутчак, М. Лисенка, Л. Мандзюк, І. Панасюк, У. Самчук.

Аналіз праць О. Герасименко, Н. Турко, І. Мокрогуз, О. Олексієнко дає нам уявлення про сучасний рівень розробленості проблем викладання гри на бандурі, педагогічного репертуару, особливостей інтерпретації тощо.

Мета статті – розкрити значення кобзарства, його духовний та освітньо-виховний потенціал, як важливу складову збереження ідентичності національної культури українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кобзарство в Україні – унікальне культурно-історичне явище. Кобзарі були творчо обдарованими індивідами – вони органічно поєднували в собі поетичний дар (написання текстів до пісень і дум) і композиторські задатки (власне оранжування, не рідко створення своїх мелодій) з якостями виконавця – імпровізатора. До кобзарів-імпровізаторів належать такі народні митці – Семен Говтань, Гнат Гончаренко, Федір Гриценко (Холодний), Андрій Шут та інші. На думку дослідників, кожен кобзар переймав від свого вчителя зразок речитативного виконання лише в загальних рисах, а тоді відтворював свій варіант мелодії, під який виконував думи.

Талановитим імпровізатором був кобзар Михайло Кравченко. В цьому можна переконаватися, проаналізувавши, наприклад, варіанти його дум «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» та «Бідна вдова і три сини», записаних в різні часи. Жоден наступний варіант його дум не є тотожним з попереднім: у ході відтворення одні елементи мимоволі опускаються, інші додаються. Значний інтерес становлять творчі імпровізації «Думи про козака Голоту», відомого кобзаря Івана Кравченка-Крючковського, в яких досить гнучка та вільна щодо словесного і музичного вираження, дума ніби кожен раз народжується заново, імпровізується. Від нього записано і декілька цікавих варіантів дум «Сокил і соколя», «Самійло Кішка», зміни в яких мали різний характер: тут зустрічаємо і нове трактування образів, і нові закінчення, і перестановки окремих частин художньої розповіді (Кирдан, Омельченко, 1980: 26). Текст дум кобзарі варіювали і змінювали відповідно до свого світогляду, естетичних смаків, а також запитів аудиторії, яку добре знали і з якою рахувалися.

Найбільш обдаровані кобзарі самі склали думи та пісні на основі художніх традицій, на яких вони були виховані. Серед творців дум, насамперед, слід назвати кобзаря Михайла Кравченка, який склав думи: «Про Сорочинські події 1905 року» і «Чорна неділя в Сорочинцях», що історично відтворюють повстання селян в селі Великі Сорочинці. Фольклорист М. Цертелєв зазначав, що

кобзар Іван Кравченко-Крючковський, від якого він записував у 1814 році думи, міг вільно складати нові твори. Кобзар П. Древченко у 1928 році розповідав, що складав власні думи і пісні і їх цехмайстер Ф. Вовк (Жеплинський, 1995: 14). Кобзарями-творцями були також Петро Ткаченко-Галашко, Степан Пасюга, Григорій Цибка, Федір Кушнерик, Петро Носач та інші. Їм також належать і деякі пісні, що стали народними.

Безумовно, дослідники кобзарства відзначають самобутню виконавську манеру кобзарів. Відомий кобзар О. Вересай у процесі виконання дум і пісень надавав перевагу змісту і саме йому підпорядковував мелодію. Гру і спів він часто переривав роздумами з приводу тієї чи іншої події, про яку йшлося в творі, вдавався до її своєрідного коментування, іноді супроводжуючи такі роздуми мовчазним перебиранням струн. Усе це було схоже на монолог актора, в якому виконання було не лише передачею змісту, а швидше процесом художньо-філософського осмислення явищ повсякденного буття в усій багатогранності його взаємозв'язків. У тогочасному відгуку однієї з київських газет на кобзаря О.Вересая зазначалося: «Це справжній чародій, що схоче, те з тобою й зробить, звелить плакати – ридатимеш без упинку, звелить сміятися – реготатимеш нестримно...» (Лисенко, 1978: 24).

Кобзарі, як тип народних співців-музикантів визначаються своєрідною, унікальною духовною обдарованістю. Істотною особливістю їх духовної обдарованості є вміння відкривати в буденному явищі неповторне, надавши йому яскраво вираженого морального спрямування. Саме кобзарі змогли акумулювати в слові, музиці і співі – особисте і загальнонародне, моральне і соціальне. Усе це – суть кобзарського ества і вона підвладна тільки таким людям – безкомпромісним, по життєвому мудрим і сильним. Те, що проповідували вони в думках і піснях, не розходилося в них з принципами власної поведінки та моралі. Скажімо, відомий французький вчений Альфред Рембо відзначав, що пісня «Нема в світі правди» у виконанні О. Вересая викликала у свідомості слухачів враження бурі, грізного заклику, який спонукав до походу проти зла, випереджував соціальний вибух неймовірної сили (Жеплинський, 1995: 18).

Кобзар Михайло Кравченко сам був учасником повстання про яке йдеться в його думках. У його творчості відгомонам минулих років озвалася доля славетних кобзарів, які закликали народ до боротьби, ходили в походи і вмирили в боях, востанне тримаючи руку чи на зброї, чи на струнах кобзи (Лавров, 1980: 88).

Кобзарі не тільки тішили і зворушували людей співогрою, викликали розраду і духовне піднесення, їх вважали за своєрідних індикаторів суспільного клімату, провісників соціальних та національно-визвольних збурень, будителів прагнень до правди, справедливості, волі (Лановик, 2001: 312). Харизматичну постать кобзаря, який вважав звільнення невольників своєю високою місією, майстерно змальовано у «Чорній раді» П. Куліша: «Звався божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без поводири, у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грошима? Викупляв невольників із неволі... За те поважали його козаки (Лановик, 2001: 195). Важливість таких свідчень полягає в тому, що кобзар постає в них, як людина виняткової моральної чистоти і громадянської гідності, яка жертвує особистими інтересами заради загальнонаціональних.

Кобзарі були виразниками передових національних ідей. Кобзарство зародилося у військових формуваннях княжих часів, де лицарський бойовий дух завжди підтримувався піснею та музикою, а також бойовими вигуками та закличками. В усі часи боротьби за державність України кобзарі були на стороні борців за незалежність (Лавров, 1980: 222). Так, наприклад, кобзарі-бандуристи Василь Варченко, Прокіп Скряга були учасниками гайдамацького повстання в 1768 році, а після розгрому коліївщини були страчені разом з іншими повстанцями (В. Варченко грав і співав у гайдамацькому загоні Ремези, а П. Скряга супроводжував у поході гайдамаків та донських козаків, закликав до боротьби проти гнобителів). На Запоріжській Січі існувала своєрідна музична школа, центральне місце в якій займала підготовка кобзарів-бандуристів, які не тільки повинні були досконало освоїти техніку гри та співу, але й добре вивчити іноземні мови, володіти зброєю, бути фізично загартованими. Запорожці використовували кобзарів не тільки для підтримки бойового духу козаків, але й як чудових розповідників, які приносили козакам достовірні відомості про розміщення ворожих військ, їх озброєння та інші необхідні вісті. Послом-дипломатом запоріжських козаків був Антін Головатий (1744–1797). Добре освоївши гру на кобзі він вмів своїм виконавським мистецтвом впливати на слухачів (Кирдан, Омельченко, 1980: 90).

Були кобзарі в лавах Січових стрільців та Української Галицької армії, в загонах УПА та підпільних з'єднаннях, які боролись з німецькими окупантами. Ад'ютантом отамана Симона Петлюри був відомий кобзар Данило Щербина, який

згодом багато виступав як бандурист в Галичині та за кордоном. У першій і другій світовій війні воював з бандурою за плечима кавалерист козак-кобзар Степан Топірець. Свій бойовий шлях бійця кавалериста він закінчив під Берліном. Овіяна димом двох воєнних походів його славна кобза знаходиться у Львівському історичному музеї. В з'єднаннях УПА піднімали бойовий дух воїнів кобзарі – Кость Місевич, Микола Сарма-Соколовський та інші. Виникає питання: звідки у передових кобзарів бралася така висока свідомість, моральність, патріотизм?

Саме умови життя народних митців сприяли її утвердженню. Адже вони постійно перебували серед знедолених, поневолених людей, бачили і на собі відчували їхнє тяжке життя, знали їхнє поневіряння і душевні переживання, надії і сподівання на краще, щасливе і вільне життя. Крім того, не слід забувати, що чимало видатних народних співців нерідко зустрічалися з прогресивними діячами того часу: вченими, письменниками, композиторами, художниками, і кожна така зустріч із ними не проходила безслідно і позитивно впливала на кобзарів. Влучно сказав про це відомий фольклорист і бандурист Гнат Хоткевич». Подаючи характеристику І. Кучугури-Кучеренка, він підкреслював, що кобзар нарізкість здібна натура. «Мимо його уваги не проходило ніщо і кожне спілкування з тодішньою інтелігенцією лишало в ньому слід» (Черемиський, 2002: 173).

Подібних зустрічей, справді, було чимало. Дослідники фольклору не раз відзначали, що народні співці дуже цікаві і розумні співрозмовники, вмюють дотепно і мальовничо розповідати про найрізноманітніші історичні та сучасні їм події (Лавров, 1980: 122). М. Рильський високо цінував спілкування з кобзарем Є Хомичем. Він писав: «Кожна розмова з Єгором Хомичем відкриває нові сторони цієї надзвичайно обдарованої натури. Чи заговорите ви з ним про поезію, яку тонко розуміє й відчуває наш кобзар, чи почне він згадувати своє нерадівне дитинство, чи своє навчання, що навіки зріднило його з «кобзою мальованою», яку він любить, мов живу істоту чи зайде мова про сумні або смішні людські пригоди – скрізь Єгор Хомич скаже своє слово, скрізь покаже щедре багатство своєї творчої індивідуальності. Скрізь виявляє він те, що я назвав би виявом багатовікової культури українського народу – народу, який під найтяжчими утисками проніс у світлу далечінь своє слово, свою музику, свої високу етичні ідеали» (Лисенко, 1978: 4).

Творчість кобзарів тісно переплітається з історією України. Усі події, які випали на долю укра-

їнського народу, відображались у репертуарі кобзарів, зокрема у думах, які є одним з найбільш унікальних надбань української культурної спадщини. Саме у думах оспівувались події пов'язані з історією України, війнами, боротьбою за волю і справедливість, високі громадянські поривання та глибоко патріотичні переконання сильних духом, нескорених лицарів таких як – Самійло Кішка, Байда, Маруся Богуславка, Іван Богун, Нестор Морозенко, Максим Кривоніс та багато інших. Словесно-музичний стиль дум синтезував у собі національну музичну та поетичну творчість, які вплинули на розвиток багатьох жанрів народного та професійного мистецтва.

Думи вирізняються чіткою, особливою поетичною формою, відрізняється від інших віршованих форм українського фольклору і є свідченням високої духовності кобзарів. Відомий фольклорист, музикант і науковець Філарет Колеса у своїй праці «Усна словесність» виділяє народні думи в окремий жанр, підкреслюючи, що вони є своєрідним поетичним літописом українського народу, до багатства якого не може дорівнятися жоден європейський народ. Дослідник визначив жанр думи як козацький епос, «що зріс на підкладі воєнного козацького життя» (Лавров, 1980: 225). Відомим є факт, що перед вирішальними битвами, козаки слухали спів кобзарів, і це надихало їх на ратні подвиги.

Виконувались думи речитативно, піднесено, урочисто, у формі мелодекламації, драматизм якої

підсилювався грою на кобзі. Засновані на глибокому осягненні цілей духовного і громадського життя, правдивих цінностей і віри у краще майбутнє, думи однаково зрозумілі та близькі різним суспільним верствам і багатьом поколінням. Звертав увагу на добір кобзарями відповідного репертуару для своїх реципієнтів і Т. Г. Шевченко, який зазначав, що вони вміло орієнтувалися на уподобання аудиторії: «Кобзар, – як говорив Шевченко, – «сіромаха», який живе попідтинню, але співець обдарований, володіє великими духовними скарбами» (Черемиський, 2002: 19). Багато кобзарів мандрували в містах і селах, де на центральних майданах виконували свої твори, розповідали людям найновіші події. Цим вони піднімали національну свідомість народу, вселяли віру в незалежність української держави.

Висновки. Одним із головних напрямків державної політики щодо виховання підростаючого покоління є прилучення до національних духовних цінностей, опанування культурних традицій, зокрема, кобзарських. Спираючись на вищезгадані факти, ми визначили, що кобзарство – це унікальне явище світової культури, пізнання та осмислення якого забезпечує збереження традицій і водночас несе у собі значний освітньо-виховний потенціал.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у необхідності вивчення й осмислення творчої спадщини кобзарів у контексті сучасної методики гри на бандурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ: Муз. Україна, 1980. 180 с.
2. Жеплинський Б. Хто відважний марширує з нами. *Неділя*, 1995. № 27. С. 14–17.
3. Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. Київ: Муз.Україна, 1978. 24 с.
4. Лавров Ф. Кобзарі. Київ: Мистецтво, 1980. 252 с.
5. Черемиський К. Шлях звичаю. Х.: Глас, 2002. 420 с.
6. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість. Київ: Знання-Прес, 2001. 592 с.

REFERENCES

1. Kyrdan B., Omelchenko A. Narodni spivtsi-muzykanty na Ukraini. [Folk singers-musicians in Ukraine]. Kyiv: Musical Ukraine, 1980. 180 pp. [in Ukrainian].
2. Zheplynskyi B. Khto vidvazhnyi marshyruie z namy. [Who brave is marching with us], *The Week*, 1995. Nr. 27. Pp.14–17 [in Ukrainian].
3. Lysenko M. Kharakterystyka muzychnykh osoblyvostei ukrainskykh dum i pisen u vykonanni kobzaria Veresaia. [Characteristics of the musical features of Ukrainian dumas and songs performed by kobzar Veresai]. Kyiv: Musical Ukraine, 1978. 24 pp. [in Ukrainian].
4. Lavrov F. Kobzari. [Kobzars]. Kyiv: Art, 1980. 252 pp. [in Ukrainian].
5. Cheremyskyi K. Shliakh zvychaiu. [The way of custom]. Kh.: Hlas, 2002. 420 pp. [in Ukrainian].
6. Lanovyk M. B., Lanovyk Z. B. Ukrainska usna narodna tvorchist. [Ukrainian oral folk art]. Kyiv: Knowledge-Pres, 2001. 592 pp. [in Ukrainian].